

J. W. BRIËT

De nieuwe Nederlandse artseneed, of:
'de goede Hippocrates lag te slapen'

Inleiding

De eerste Nederlandse artseneed, uit de 17de eeuw, was gebaseerd op de Hippocratische eed. In het begin van de 19de eeuw was de tekst herzien en werd onderscheid gemaakt tussen de geneeskunde, de heelkunde en de verloskunde. Ook waren er verschillen tussen universiteiten. Geheimhouding werd een plicht waarvan men door de wet kon worden ontheven. De eed van 1878 voegde aan de wettelijke verplichting tot openbaring van geheimen ook de wettelijke regels toe waarop de arts zijn werk diende te baseren.

Artseneed

25 december 1878

'Ik zweer (beloef) dat ik de genees-, heel- en verloskunst volgens de daarop wettelijk vastgestelde bepalingen naar mijn beste weten en vermogen zal uitoefenen en dat ik aan niemand zal openbaren wat in die uitoefening als geheim mij is toevertrouwd of ter mijner kennis is gekomen, tenzij mijne verklaring als getuige of deskundige in regten gevorderd of ik anderszins tot het geven van mededeling door de wet verplicht worde.

Zoo waarlijk helpe mij God almachtig! (Dat belooft ik)'

Deze tekst verdient geen literaire prijs. Siegenbeek van Heukelom schreef in 1891: 'Een eed, die wettelijk niet noodig is, die thans alleen dient om ons casu quo in de netten van Art. 272 Wet v. Strafrecht te voeren, wat zeer ge-

makkelijk op andere wijze te bereiken is; een eed, die literarisch onzinnig is, die door zijn slechte redactie den consciëntieusen medicus geen steun maar puzzle brengt; een eed die ethisch alleen waarde heeft voor wien ze niet noodig heeft; een eed, eindelijk zonder waardigheid, waaraan de Wet, die hem oplegt, tevens alle ernst en plechtigheid ontnemt, die eed moet weg, hoe spoediger hoe beter'.¹ Voor de ontstaansgeschiedenis van deze magere tekst zij verwezen naar Lindeboom.² Als excuus kan een oude zegswijze worden geparafraseerd: 'Ook de goede Hippocrates sliep wel eens'.

In 2003 is een nieuwe Nederlandse artseneed van kracht geworden. Deze herziening komt deels voort uit lang gevoelde onvrede met de tekst uit 1878, maar meer nog door veranderingen in de wereld waarin artsen hun werk moeten doen. De World Medical Association nam hierin het voortouw met het opstellen van de Verklaring van Genève in 1948 en de International Code of Medical Ethics in 1949.

In het volgende gaan we na welke normen artsen en hun organisaties door de eeuwen heen voor vertegenwoordigers van de beroepsgroep hebben opgesteld.

De artseneed door de eeuwen heen; overeenkomsten en verschillen.

Van oudsher bestaat er een nauwe relatie tussen godsdienst en geneeskunst. De uitspraak 'Soms genezen, altijd troosten' ligt daaraan ten grondslag. Genezen is gelukkig vaker mogelijk dan vroeger maar de geneeskunde zal geneeskunst nooit overbodig maken. God is nog niet verdwenen van het ziekbed.³ Belangwekkend is hoe godsdienstige artsen hun taakopvatting omschrijven en welke de overeenkomsten en de verschillen zijn met door seculiere artsenorganisaties opgestelde verklaringen. In het volgende zal de nieuwe Nederlandse artseneed getoetst worden

aan door enkele wereldgodsdiensten gekleurde verklaringen en aan internationale teksten van de laatste 50 jaar. Vooral de verschillen zullen gespreksstof blijven opleveren. Dat is deels ook de intentie van een artseneed: aanleiding geven tot overdenking en debat.

De tekst van de Hippocratische eed⁴ is mogelijk door Hippocrates zelf opgesteld in het jaar 421 voor Christus,⁵ maar wellicht al eerder. Deze eed is in een gekerstende vorm door de christenen overgenomen toen in het jaar 330 keizer Constantijn de Grote uit politieke overwegingen het christendom als godsdienst erkende (zie noot 2). Vergelijkbare teksten zijn de eed voor medische studenten in het oude India (in de Charaka Samhita, 1000-200 jaar voor Christus),⁶ het ochtendgebed van Maimonides (12de eeuw na Christus) (zie noot 4 en bijlage 1), en de deels ook op historische teksten gebaseerde eed van de moslim arts (1977).⁷

De overeenkomsten tussen deze vier aan wereldgodsdiensten gerelateerde teksten zijn groot. De openingszin plaatst de eed in een religieuze context. Zij zijn verder doordrenkt van een op plichtsgevoel gebaseerde ethiek. De joodse en de moslim tekst zijn geformuleerd als een gebed om bijstand bij het vervullen van de moeilijke taken van een arts. De Indiase tekst is een initiatie-eeed, een opdracht uitgesproken door de leermeester van de student bij het begin van zijn opleiding, vergelijkbaar met een 'white coat ceremony' zoals in de Verenigde Staten van Amerika bij het begin van de klinische fase van de opleiding.⁸ Net als de Hippocratische eed legt de Indische tekst de verantwoordelijkheid rechtstreeks bij de arts zelf. Hippocrates staat net als de hindoe docent uitvoerig stil bij de dankbaarheid en verplichtingen jegens de leermeesters. Zij zijn ook de enigen die geheimhouding als thema benoemen. De Hippocratische eed is de enige tekst die het niet toebrengen van schade noemt, maar zeker niet letterlijk 'primum non nocere'. In de Epidemieën staat 'ὠφελειν η̄ μη βλαπτειν', wat wil zeggen: helpen, of tenminste niet

schaden.⁹ De hindoe-eed zegt wat cryptisch ‘Thou shalt not (...) injure thy patient for the sake of thy life or thy living’.

Het gebed van Maimonides en de moslimeed onderscheiden zich door het expliciet noemen van de verplichting patiënten zonder onderscheid des persoons bij te staan. Maimonides zegt: ‘Verruim mijn hart, zoodat dit steeds bereid is arm en rijk, vriend en vijand, den kwade zoowel als de goede te helpen’, en de moslimeed: ‘(...)so that we may devote our lives in serving mankind, poor or rich, literate or illiterate, Muslim or non-Muslim, black or white, with patience and tolerance, with virtue and reverence, with knowledge and vigilance (...)’.

Deze twee teksten zijn algemener geformuleerd dan de Hippocratische: de ideale arts is deugdzaam, toegewijd, gematigd in alles behalve verlangen naar kennis, ruimhartig, eerlijk, bescheiden en objectief. De wijsheid van de moslim arts moet worden aangewend om vrede en harmonie te bevorderen. Dit contrasteert wel wat met de Hippocratische arts, die, integer en vroom als hij is, het steensnijden zal overlaten aan de specialisten. Doch evenals beide andere teksten ademt de eed van Hippocrates een plechtige sfeer en geeft hij een omschrijving van een arts, toegewijd aan de individuele patiënt.

Door de World Medical Association (WMA) werd in 1948 de verklaring van Genève opgesteld, een verklaring om af te leggen bij toetreden tot de medische professie (zie bijlage 2 en noot 4). Een jaar later werd de International Code of Medical Ethics hieraan toegevoegd, met andere accenten (zie noot 4). In 1997 stelde de British Medical Association (BMA) op verzoek van de WMA een concept op voor een internationale artseneed (zie bijlage 3).¹⁰ Met deze drie seculiere en eerder genoemde godsdienstige teksten zullen wij de nieuwe Nederlandse artseneed vergelijken.

De eed heeft vier alinea's. De eerste beschrijft de algemene taakopvatting, de tweede de arts-patiënt relatie, de derde de relatie tot de maatschappij. Hij eindigt met de zin: Ik zal zo het beroep in ere houden.

Algemene taakopvatting

Ik zweer/ beloof dat ik de geneeskunst zo goed als ik kan zal uitoefenen ten dienste van mijn medemens. Ik zal zorgen voor zieken, gezondheid bevorderen en lijden verlichten.

Over de strekking van deze zinnen waren dokters van alle tijden het wel eens, behalve wat betreft de preventieve geneeskunde. Een jaarklas van Engelse studenten verkoos zelf een tekst op te stellen waarin zij dit ook expliciet als een taak benoemen.¹¹

Nederlandse eed algemene taakopvatting	India	Hippocrates	Maimonides	Moslim	Genève	Code Med Ethics	BMA 1997
– geneeskunst uitoefenen zo goed ik kan	+	+	+		+	+	+
– ten dienste van medemens	+			+	+	+	+
– zorgen voor zieken	+	+	+	+			+
– gezondheid bevorderen							
– lijden verlichten	+			+		+	+

fig. 1. Schematische weergave van de algemene taakopvatting zoals deze wordt aangetroffen in de verschillende formuleringen van de artseneed

Arts-patiënt relatie

Ik stel het belang van de patiënt voorop en eerbiedig zijn opvattingen. Ik zal aan de patiënt geen schade doen. Ik luister en zal hem goed inlichten. Ik zal geheim houden wat mij is toevertrouwd.

Het thema ‘niet schaden’ wordt terecht toegeschreven aan Hippocrates. Anderen noemen dit niet. Pas de BMA neemt dit thema weer op. De Nederlandse en de Britse teksten sluiten het best aan bij de Indische eed. Geheimhouding werd ook in het oude India als iets essentieels gezien.

Nederlandse eed relatie arts - patiënt	India	Hippocrates	Maimonides	Moslim	Genève	Code Med Ethics	BMA 1997
– stel belang patiënt voorop	+		+		+	+	+
– luister en eerbiedig zijn opvatting	+						+
– geen schade doen		+					+
– patiënt goed inlichten	+						+
– geheim houden wat is toevertrouwd	+	+			+		+

fig. 2. Schematische weergave van de arts-patiënt relatie zoals deze wordt aangeduid in de verschillende formuleringen van de artseneed

Relatie van de arts tot de maatschappij

Ik zal de geneeskundige kennis van mijzelf en anderen bevorderen. Ik erken de grenzen van mijn mogelijkheden. Ik zal mij open en toetsbaar opstellen en ik ken mijn ver-

antwoordelijkheid voor de samenleving. Ik zal de beschikbaarheid en toegankelijkheid van de gezondheidszorg bevorderen. Ik maak geen misbruik van mijn medische kennis, ook niet onder druk.

Opvallend is de belofte zijn grenzen te erkennen en zich toetsbaar op te stellen en ook dat geen misbruik zal worden gemaakt van medische kennis. De toevoeging ‘ook niet onder druk’ is van na de Tweede Wereldoorlog. Rechtvaardigheid als thema, het bevorderen van de toegankelijkheid van de gezondheidszorg, zijn ook van recente datum.

Nederlandse eed relatie arts - maatschappij	India	Hippocrates	Maimonides	Moslim	Genève	Code Med Ethics	BMA 1997
– kennis van mijzelf bevorderen	+		+				+
– kennis van anderen bevorderen		+					+
– erken mijn grenzen; stel mij toetsbaar op	+	+	+	+		+	+
– verantwoordelijk voor samenleving			+				+
– toegankelijkheid gezondheidszorg bevorderen							+
– maak geen misbruik van kennis		+	+		+		+
– niet beïnvloed door (politieke) druk					+		+

fig. 3. Schematische weergave van de relatie arts-maatschappij zoals wordt aangegeven in de verschillende formuleringen van de artseneed

In deze teksten althans, want het ligt in de rede dat al te vanzelfsprekende zaken er niet in werden opgenomen.

Verantwoordelijkheid voor de samenleving is met enige goede wil te lezen in de wens van Maimonides bezielde te worden met liefde voor de schepselen van de Almachtige, en bereidheid ook de arme, de vijandige en de kwade te helpen. Van een omgaan met de maatschappelijke context van de geneeskunde was nog geen sprake in de zin die wij er thans aan toekennen. (zie fig. 3)

De World Medical Association en de BMA meenden dat een aantal onderwerpen die deels voortvloeien uit de relatie tot de maatschappij en het onderwerp collegialiteit van zoveel belang zijn dat zij expliciet genoemd dienden te worden. Gebeurtenissen hebben invloed op de tekst. De

Alleen in International Code of Medical Ethics en BMA	Code Med Ethics BMA 1997
– professionele onafhankelijkheid	+
– alleen getuigen over wat persoonlijk is vastgesteld	+
– noodhulp is humanitaire plicht	+
– niet beïnvloed door financieel gewin	+ +
– kenbaar maken van ‘substandard care’	+
– wetten veranderen die strijdig zijn met patiëntenbelangen en professionele ethiek	+
– opkomen voor patiëntenrechten, met name kwetsbare groepen	+

fig. 4. Schematisch overzicht van onderwerpen die niet in de nieuwe Nederlandse artseneed worden genoemd maar wel in de internationale Code of Medical Ethics en in de formulering van de British Medical Association

kwaliteit van het werk van collega's helpen waarborgen is daar een voorbeeld van. Andere onderwerpen die niet in de nieuwe Nederlandse artseneed worden genoemd maar wel in andere moderne formuleringen zijn in figuur 4 weergegeven.

Over professionele onafhankelijkheid is het laatste woord nog niet gesproken. Bijvoorbeeld bij geneesmiddelenonderzoek waar de financierende farmaceutische industrie publicatie van onwelgevallige uitkomsten zou kunnen verhinderen. Kort na de Tweede Wereldoorlog dacht men aan een andere context, welke stellig nog relevant is, zo niet in Nederland dan toch elders in de wereld. De andere drie in de Code of Medical Ethics genoemde plichten spreken althans in ons land vanzelf.

In de toch vrij beknopte Verklaring van Genève is de opvatting van Maimonides overgenomen dat de arts zijn patiënten zonder onderscheid des persoons zal behandelen. De BMA meent eveneens dat dit thema een plaats in de eed nodig heeft. Als enigen namen de Britse studenten nog een zin op over het bevorderen van kennis door onderwijs en onderzoek (zie noot 11). Ook de andere thema's zijn wel degelijk actueel. Denk alleen aan de klokkenluider die 'substandard care' ter discussie stelt. Men kan het betreuren dat er in Nederland anders over is besloten. Bij het streven naar unanimiteit tussen de acht faculteiten en de KNMG kon gekozen worden voor het kleinste gemene veelvoud of de grootste gemene deler. De balans sloeg enigszins door naar het laatste, zodat de definitieve tekst in elk geval geen tegenstanders kent. In de discussie over de eed, bijvoorbeeld in het medisch onderwijs, blijven de wel en niet opgenomen thema's uitdagende gesprekstof. Waar eindigt de verantwoordelijkheid van een arts?

Conclusie

Hoe dan ook, de nieuwe Nederlandse artseneed is een aanmerkelijke verbetering ten opzichte van die uit 1878: Hippocrates is ontwaakt. Het is te hopen dat generaties van artsen zich verlaten op dit kompas bij het bepalen van een koers in moeilijke en ogenschijnlijk alledaagse omstandigheden. In de medische studie, en daarna, is reflectie op deze thema's nodig. Herijking van het kompas zal bij tijd en wijle nodig zijn. Naast professionele en formele normen die nog veel vaker herziening behoeven blijft een moreel kompas onmisbaar.

BIJLAGE I

Ochtendgebed van Maimonides

'Sta mij bij Almachtige, in het volbrengen mijner moeilijke taak, opdat zij gelukke, want zonder Uw bijstand is de mensch zelfs niet tot het geringste in staat.

Beziel mij met liefde tot mijn kunst en Uwe schepselen; laat niet toe, dat geld of roemzucht mijn daden beïnvloeden, want deze vijanden der waarheid en menschenliefde kunnen mij licht op dwaalwegen voeren en mij van mijn plicht Uw kinderen wel te doen, afhouden.

Verruim mijn hart, zoodat dit steeds bereid is arm en rijk, vriend en vijand, den kwade zoowel als de goede te helpen.

Laat mij in den lijder alleen den mensch zien; geef mij de kracht mij aan het bed van den zieke te beheerschen, zoodat zich geen vreemde gedachten aan mij opdringen en al mijn ervaring en kennis mij geheel ten dienste staan om hem te helpen. Schenk mijn zieken vertrouwen in mij en mijn kunst, opdat zij mijn voorschriften en aanwijzingen getrouwelijk opvolgen.

Verleen mij, o God, geduld en zachtheid, wanneer een zieke mij weerstreeft.

Schenk mij gematigdheid in alles, behalve in mijn verlangen naar kennis.

Geef mij bescheidenheid, zodat hoogmoedige gedachten over mijn bekwaamheid ver van mij blijven.

Omgord mijn lendenen als met een pantser, wanneer onkundigen mij bespotten, opdat mijn geest ongekwetst blijve en ondanks andere invloeden de waarheid oprecht zoeke.

Indien echter wijzere mannen mij het betere willen leren, laat mijn geest dan dankbaar den aangewezen weg volgen, want het gebied der artseneeskunde is groot.

Amen.'

[Oude vertaling, in: *Medische Ethiek en Gedragsleer*,
K N M G, Amsterdam 1959]

BIJLAGE 2

Verklaring van Genève

'Op het ogenblik, dat ik word opgenomen onder de beoefenaars van het medisch beroep, verbind ik mij plechtig mijn leven te wijden aan de dienst der mensheid.

Ik zal mijn leermeesters de achting en dankbaarheid betonen, die hun verschuldigd is.

Ik zal mijn beroep nauwgezet en waardig beoefenen.

Ik zal de gezondheid van mijn patiënt en van een ieder, die zich aan mij toevertrouwt in mijn hoedanigheid van geneesheer, als mijn voornaamste zorg beschouwen.

Ik zal het geheim eerbiedigen van wie zich aan mijn zorg toevertrouwt.

Ik zal met al mijn kracht de eer en edele tradities van het medisch beroep hoog houden.

Ik zal mijn collega's als mijn broeders beschouwen.

Ik zal niet gedogen, dat godsdienstige-, nationale-, ras-, partij-, of standsoverwegingen zich stellen tussen mij en mijn patiënt.

Ik zal absolute eerbied bewaren voor het menselijk leven van de bevruchting af.

Zelfs onder bedreiging zal ik mijn medische kennis niet aanwenden in strijd met de wetten der menselijkheid.

Dit verklaar ik plechtig, vrijwillig en op mijn woord van eer.'

World Medical Association, 1948

[vertaling in: *Medische Ethiek en Gedragsleer*, KNMG, Amsterdam 1959]

BIJLAGE 3

Draft revision of the Hippocratic Oath.

'I will use my medical knowledge to the benefit of people's health. They are my first concern. I will be respectful, compassionate and honest towards patients. I will provide the best care I can, recognising the limits of my knowledge and capacities. I will maintain confidentiality about my patients. I will make every effort to ensure that the rights of all patients are respected, including vulnerable groups who lack means of making their needs known, be it through immaturity, mental incapacity, imprisonment or detention or other circumstance.

'I recognise the value of human life but I will not prolong life if this is contrary to the wish or interest of the patient. I will not provide treatments which are pointless or harmful or which the patient refuses. I will respect the patients' decisions, unless that puts others at risk of harm. If I cannot agree with a request because of my personal ethical conviction I will explain this, and not object to the patient seeking help elsewhere.

'I will acknowledge my mistakes. I will keep myself informed of new developments and ensure that poor standards and bad practices are exposed to those who can improve them.

'I will use my training and professional standing to improve the community in which I work. I will treat patients equitable and support a fair and humane distribution of health resources. My professional judgment will be exercised as independently as possible and not be influenced by political pressures nor by factors such as the social standing of the patient. I will not put personal profit above my duty to patients. I will try to influence positively policies which harm public health. I will strive to change laws which are contrary to patients' interests or to my professional ethics.

This I promise.'

[In: *British Medical Journal*, 315 (1997), p. 1633-1634]

NOTEN:

- 1 D. Siegenbeek van Heukelom, 'Waarom zweeren wij een eed?' in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 35(1891), p. 735-747.
- 2 G.A. Lindeboom, 'De eed van Hippocrates en zijn "ondergeschoven kind", onze beroepseed', in: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 129(1985), p. 1438-1443.
- 3 J. Groopman, 'God at the bedside', in: *New England Journal of Medicine*, 350(2004), p. 1176-1178.
- 4 ΚΝΜΓ, *Medische ethiek en gedragsleer*, Amsterdam (1959).
- 5 S. Nittis, 'The authorship and probable date of the Hippocratic oath. Linguistic and philological considerations of the ΕΥΓΓΡΑΦΗ with a short history of greek fraternal societies', in: *Bulletin of the history of medicine* 8(1940), p. 1012-1021.
- 6 I. Menon, H. Haberman, 'The medical students' oath of ancient India' in: *Medical History*, 14(1970), p. 295-299.
- 7 'The Oath of a Muslim Physician', <http://www.islam-usa.com/im2.html#the>, 5-5-2004. Ref Type: Electronic Citation.

- 8 R.M. Veatch, 'White coat ceremonies: a second opinion', in: *Journal of Medical Ethics*, 28(2002), p. 5-9.
- 9 C. Zavos, 'Ωφελειν η μη βλαπτειν', in: *British Medical Journal*, 325(2002), p. 496a.
- 10 D. Berwick, H. Hiatt, P. Janeway, R. Smith, 'An ethical code for everybody in health care. A code that covered all rather than single groups might be useful.', in: *British Medical Journal*, 315(1997), p. 1633-1634.
- 11 A. Moscrop, 'Is it time to end taking oaths?', in: *Student British Medical Journal*, 11(2003), p. 133-134.